

В. В. Ворожбіт

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ДЕРЖАВНЕ СПРЯМУВАННЯ ЦІЛЕЙ І ЗМІСТУ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ НАПРИКІНЦІ 1840-х – 1864 рр.

У статті розкрито державне спрямування мети і змісту духовно-морального виховання учнів закладів загальної освіти. Проаналізовано законодавство в галузі загальної освіти, виділено завдання охоронної освітньої політики уряду у середині XIX століття. Визначено принципи духовно-морального виховання. Зазначено, що у змісті виховання наголошено на релігійних дисциплінах, словесності, серед форм використовувалися літературні бесіди.

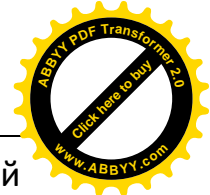
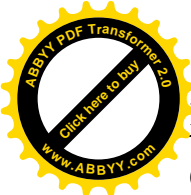
Ключові слова: духовно-моральне, виховання, школа, принципи, учитель, правило, літературна бесіда, Закон Божий.

Постановка проблеми. Технологічна революція і розвиток інформаційних технологій на початку XXI століття зумовили надмірну стандартизацію і регламентацію виховного процесу. Це породило ілюзію про те, що за допомогою логічно виважених схем виховних впливів і конструктивної планомірної взаємодії можна сформувати особистість із визначеними якостями. А це суперечить основним ідеям гуманістичної особистісно орієнтованої педагогіки. Подолати ці негативні тенденції може детальна розробка теоретичних засад й обґрунтування історично усталеного досвіду духовно-морального виховання дітей в Україні.

Аналіз основних досліджень. Останнім часом педагогічна проблематика духовно-морального виховання дітей активно розробляється на науково-теоретичному, методичному і практичному рівнях. Про це свідчить узагальнення окремих питань методології духовно-морального виховання крізь призму педагогічної антропології у працях українських і російських учених (М. Алексєєв, В. Барулін, І. Бех, Л. Бондар, М. Дворецька). Численні, однак розрізнені, наукові узагальнення про місце релігії в освітньо-виховній системі подано у працях С. Аверинцева, О. Барсова. О. Вишневський, Б. Гершунський, І. Курляк досліджували виховання в контексті християнської педагогіки.

Мета статті – схарактеризувати теоретичні засади організації духовно-морального виховання учнів у загальноосвітніх закладах України середини XIX століття.

Виклад основного матеріалу. У 1848 р. Міністерство народної освіти видало Циркуляр, в якому було наголошено на необхідності «ретельного і

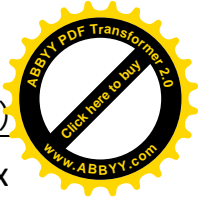
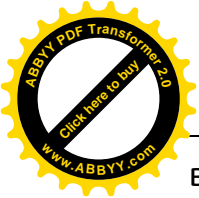

суворого спостереження за моральністю учнів» [1, т. 2, відділ 2]. Тодішній міністр народної освіти граф С. Уваров у Циркулярі від 12 липня 1848 р. указував на доцільності зберігати «між учнями дух покірності владі і відданості уряду» [там само]. Цей документ засвідчував, що в організації духовно-морального виховання виразною була тенденція до дотримання теоретичних положень охоронної педагогіки. Згідно з нею від учителів закладів загальної освіти вимагалось вироблення в учнів свідомого громадянства у межах замкненості православного християнського вчення.

Для цього вказаним Циркуляром було ініційовано донесення Попечителів Міністерству народної освіти «Про дух і напрям викладання» [2]. Така вимога тривала протягом 1850-х рр. Можна констатувати, що відтоді духовно-моральне виховання здійснювалося через систему обмежень, охоронні заходи, сувору централізацію педагогічного процесу. Підтвердженням цього є нововведення, запроваджені Циркуляром: чітке викладання Закону Божого з указівками на прямі обов'язки вірнопідданих; недопущення декламацій, текстів, будь-якої інформації, яка могла похитнути віру у силу і твердості влади, мир і згоду в суспільстві; ретельний нагляд за моральністю вихованців (зберігати дух покірності представникам влади і відданості уряду; заборона влаштовувати у гімназіях будь-які публічні вистави, концерти, колективні читання, навчальні чи просвітні організації [1, т. 2, відділ 2].

Як свідчать перелічені заборони, офіційні урядові кола прагнули спрямувати виховний процес на застереження учнів від вад дорослого життя, виключення будь-яких суперечностей у системі ціннісних орієнтирів. Метою духовно-морального виховання учнів на утилітарно-прикладному рівні правилами 1848 року було визначено: «Навіювання правил пристойності і ввічливості, любові до праці і серйозного ставлення до своїх обов'язків» [1, т. 2, відділ 2]. Як бачимо з формулювання мети духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх закладів, основна увага приділялася зовнішнім ознакам вихованості. На перший план було також висунуто проблему підготовки людини до сумлінного виконання громадянських обов'язків.

На реалізацію програми охоронних заходів спрямовувалася робота цензурних комітетів [1, т. 2, відділ 2]. Через цензуру держава контролювала громадські і родинні умови здійснення духовно-морального виховання дітей. Було посилено виховні охоронні заходи в закладах загальної освіти. Так, у 1850 р. було видано циркулярне розпорядження про призначення Головного спостерігача за викладанням Закону Божого у Києві, Харкові, Казані. Цим документом уведено: регламентацію методик

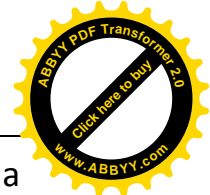
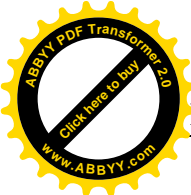
викладання і суворі вимоги до поведінки викладачів у навчальних закладах; суворі перевірки відповідності рекомендованих методичних керівництв, книг для домашнього читання, періодичної преси; перевірки відповідності посадовим вимогам начальників, директорів, інспекторів і вихователів у навчальних закладах. Цікаво, що у пропозиціях Міністра попечителям навчальних округ щодо такої відповідності указано на те, що першочергово слід виявляти «нетерпимість до будь-якого безладу, що позбавляють поваги місцевого керівництва і довіри батьків учнів» [3].

Для виконання цього припису з 1850 р. були складені нові навчальні програми Закону Божого і російської історії (звіт за 1850 р.). Їх аналіз засвідчив, що духовно-моральний елемент у них не був чітко виписаний, зокрема з програми Закону Божого було вилучено главу про християнські обов'язки. Загальний зміст програми, перелік тем для занять з історії тяжів до догматико-політичного викладу. Це пояснювалося актуальним протистоянням міністерських урядових організацій, біблійного товариства лютеранських об'єднань, слов'янофілів і західників.

Згідно з Циркуляром 1851 р., організаційно і процесуально духовно-моральне виховання в закладах загальної освіти, зокрема гімназіях, передбачало створення виховного середовища: «...Загальний склад вихованців має володіти високою моральністю» [1, т. 2, відділ 2]. Учителі зобов'язувалися контролювати правильні відносини між керівництвом, учителями, вихователями (спостерігачами) й учнями, показуючи позитивний приклад для наслідування і здійснюючи моральний вплив. На першому етапі духовний елемент забезпечувалася «суворим спостереженням за тим, щоб учні у святкові і недільні дні відвідували церкву, мали необхідне відчуття благовоління богослужіння, виявляли в молитві щире релігійне почуття» [там само].

Крім того, Циркуляром 1851 р. виокремлено такі завдання: формування досвіду правильного розподілу часу на заняття і відпочинок, вироблення навчальної дисципліни (покоря авторитету вчителя, сумлінність, слухняність, спокійна поведінка, зусиллям волі утримання від проявів емоцій), спонукання до збереження чистоти і порядку в зовнішньому вигляді, у навчальному процесі і безпосередньо на уроках, у речах довкілля [там само].

Результативність виховних впливів у закладах загальної освіти полягала у відповідності прищеплених норм моралі, розвинених духовних думках і міркуваннях, наукових знаннях, які відповідали соціальному, матеріальному статусу людини, не викликали у неї морального

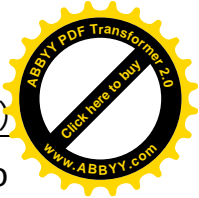
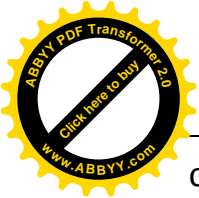

пригнічення, негативних емоцій невдоволення і сумнівів. Ця умова розглядалася як основа збереження суспільного миру і спокою.

Для досліджуваного періоду характерним був пріоритет традицій ролі батьків у духовно-моральному вихованні дітей. Для української родини традиційною була потреба передати дітям релігійні, духовні, моральні цінності у вигляді прикладних і теоретичних знань, понять, поглядів. Це визначалося звичаєвим правом й обов'язком батьків перед громадою. Обов'язки родини у духовно-моральному вихованні визначалися участю дітей і батьків у громадських богослужіннях, відвідуванням церков, храмів; допомогою дитині у засвоєнні знань і правил суспільної моралі; забезпеченням дитині можливості навчання відповідно до свого соціального стану і майбутньої професії. Зміст родинного, світського і громадського духовно-морального виховання почасти конкретизувався у життєписах святих, угодників, які різнилися місцем народження, соціальним походженням, об'єднуювальним було дароване вище благо навчитися читати і тлумачити Святе письмо [4].

Дослідження довело, що криза урядової ідеології і поступовий відхід від церковної догматики в організації загальної освіти на першому етапі привели до посилення громадського-педагогічного руху у 1850-ті рр. Однією з його характерних ознак було виникнення в суспільстві інтересу до питань духовно-морального виховання.

Установлено, що у вказаний історичний період духовно-моральне виховання ототожнювалося із загальним розвитком людини. Під керівництвом нового міністра народної освіти Є. Ковалевського (1858–1861) був складений проект навчального плану. Згідно з цим планом, основна мета закладів загальної освіти – дати учням загальнолюдську освіту, не переслідуючи вузьких практично утилітарних завдань. «Основна мета нижчих і середніх училищ є виховання людини, тобто такий усебічний і рівномірний розвиток в учнів усіх розумових, моральних і фізичних сил» [5]. У цьому вбачаємо намагання зблизити урядову освітню політику і народні традиційні уявлення про виховний ідеал. У процесі наукового пошуку також віднайдено рекомендації такого змісту: «Розвиток духовно-моральних цінностей в учнів здійснювати у трьох основних формах: церковно-релігійній формі, вільного виховання і демократичній формі. Першими (після родини) освітніми установами є парафіяльні школи і жіночі навчально-виховні заклади». Ці установи покликані об'єднати виховні зусилля суспільства і родини. Завдання школи полягало в тому, щоб навіювати юнацтву чітке розуміння і благонадійне ставлення до історично

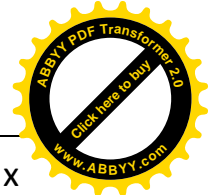
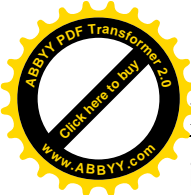

складених традицій народу. Єдиним для всіх соціальних прошарків було правило дотримання релігійних ритуалів, свят [6].

Представникам охоронної педагогіки було запропоновано в основу загальної освіти покласти ідею узгодження патріархальних рис характеру з вимогами реального економічного життя тогочасного суспільства. Одним із лідерів указанного напрямку був митрополит Московський Філарет (1783–1867) (у світському товаристві – В. Дроздов). Він жорстко критикував будь-яке відхилення від православного світосприйняття, використання західних способів виховних впливів. Патріархальність характеру він розглядав так: повне підкорення канонам православної церкви. Людина мала усвідомити, що сенс життя – це спасіння душі, краса – дар Божий, пізнання – людська здатність до творення як обов'язку перед Богом. Ідеї і просвітницька діяльність Філарета відображали граничну точку зору, однак справили вплив на розвиток теорії виховання.

Згідно з правилами для вчителів гімназій 1849 р. навчання мало спрямуватися на підготовку молоді до практичного життя. За розпорядженням О. Мусіна-Пушкіна запроваджено літературні бесіди. Цікавим в аспекті досліджуваної проблеми є методичне керівництво про літературні бесіди. З метою забезпечення успішного вивчення російської словесності і спонукання учнів до інтелектуальних змагань запроваджувалися двічі на місяць літературні бесіди для учнів 6–7 класів. Під наглядом викладачів та інших учнів окремі діти готували детальний розбір прочитаних творів, їх однолітки ставили запитання по тексту. Щодо використання словесності як засобу духовно-морального виховання, віднаходимо вимоги до цієї навчальної дисципліни в О. Куніцина: «...всі інші в собі сполучала; понад інші сприяла б збагаченню і розвитку розуму; яка б своїм вживанням долучала всі стани і своєю користю скрізь і повсякчас придатна була людині» [7, 15]. Саме такі вимоги, на думку О. Куніцина, задовольняє словесність: «Словесність є та наука, яка з-поміж інших корисніша, і споріднена, і приємніша людині. Словесність може пишатися узагальненням усіх сфер пізнання, злиттям всіх здібностей, виявленням розуму або краще: вона є сам розум, що впливає з уст і втілюється в словах наших» [7, 15].

Дослідженням встановлено, що до реформи 1861 р. загальна освіта мала реалізовувати інтереси держави. Кожен навчальний заклад виконував спеціальне державне завдання, а сім'я – головне завдання – привчання дитини до покори владі, звідки і виходив ідеал родинного духовно-морального виховання, щоб маля вміло, за висловлюваннями

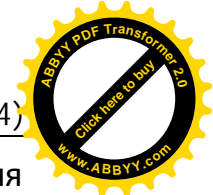
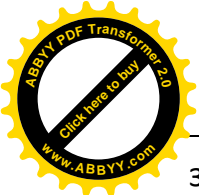
інспекторів навчальних округ, «частувати і годити». Якщо дитина цих властивостей характеру не виявляла, тоді потрібно поставити питання «про перелом помилкової волі і характеру», про те, щоб «узяти дитя у свої руки», тобто в «їжаківі рукавиці» [5].

У 1861 р. Високим рескриптом імператора Олександра II надавалося рівне право Міністерству народної освіти і духовному відомству на створення навчальних закладів початкової освіти. У підготовці і проведенні освітніх реформ відчувалися коливання урядовців стосовно характеру перетворень. У Проекті «Статуту гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» (1862) ішлося про моральну і розумову народну освіту в такій мірі, щоб кожен міг реалізувати свої права, тобто явно простежувалася орієнтація духовно-морального виховання на життєві освітні потреби населення, які передбачалося зробити смисловим центром мети загальної освіти [1, т. 3].

Дослідження засвідчило, що у процесі розробки проекту статуту у його зміст включено було фразу про виховання: «Істотна мета нижчих і середніх училищ є виховання людини, тобто всебічний і рівномірний розвиток усіх розумових, фізичних і моральних сил, коли тільки стають можливими розумні, узгоджені з людською гідністю погляди на життя і послідовне вміння користуватися життям» [8]. У проекті також указувалося на необхідність підготовки здібних учителів і вихователів з наданням їм прав, що відповідають їх високому і важливому призначенню, дати можливість навчальним закладам самостійно вдосконалювати навчальну і виховну частини, полегшити способи поширення освіти (зняття обмежень з приватних закладів загальної освіти).

На жаль, у 1864 р. ці цільові установки антропологічного рівня були знехтувані, йшлося лише про передачу «первинних корисних знань» [1]. Чиновницьке коригування засадничих документів реформи призвело до формалізації мети духовно-морального виховання приблизно до стану старої, закріпивши, правда, владу Міністерства над усією системою загальної освіти.

Висновки. Отже, у розвитку теоретичних засад духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України період кінця 1840-х років і до 1864 р. характеризувався кризою державної ідеології, коли високі статутні ідеї, цілі і завдання духовно-морального виховання учнів у закладах загальної освіти залишалися нереалізованими внаслідок суперечливого характеру відносин державних інституцій, церкви, громадських організацій. Урядова освітня політика орієнтувалася на здійснення державного контролю за педагогічним процесом у закладах

загальної освіти у цілому та організації духовно-морального виховання учнів зокрема. Тому мета духовно-морального виховання учнів передбачала виховання людини-громадянина, який сумлінно виконуватиме громадянські і службові обов'язки у межах соціального стану, до якого належав від народження. Соціально-державницький підхід до визначення мети духовно-морального виховання поєднувався з індивідуалістичним підходом, який обґрунтовував необхідність процесуального аспекту опори на психофізіологічні знання почуттєвої сутності людини (особисті потреби, внутрішні мотиви, інтереси), пріоритету виховної ролі батьків. Серед принципів був визнаний засадничим принцип народності (необхідність вивчення історії Батьківщини). Визнавався також принцип державності, що виявлявся через централізацію, запровадження цензури, станову диференціації шкіл, обмеження академічних свобод, утвердження класицизму в гімназичній освіті.

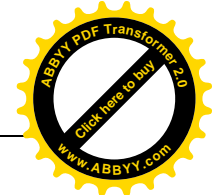
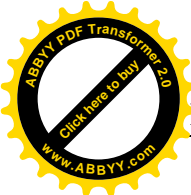
Організаційні заходи щодо духовно-морального спрямування мали управлінське значення: аналіз стану вихованості, конкретизація вимог до вихователів, правила дисциплінарної частини навчального процесу в закладах загальної освіти. Зміст усіх дисциплін спрямовувався на охорону дітей від вад дорослого життя, створення шляхом виховання нових людей, шляхетних, морально чистих, розумних і спокійних порівняно з попереднім поколінням.

Духовно-моральне виховання спиралося на знання наук, які вважалися середовищем одухотворення, осяяння людини. Головний ідеологічний предмет – Закон Божий. Релігійний компонент змісту духовно-морального виховання позначився на першому етапі поступовим переходом від теоцентризму до еклектичної релігійно-раціональної виховної системи. Серед доцільних засобів духовно-морального виховання учнів загальноосвітніх закладів були живий приклад батьків, вихователів, учителів, літературні бесіди, вправлення в покірливості, сумлінні, слухняності, дотримання правил розпорядку навчання і відпочинку. Щодо останнього було вироблено документи шкільного законодавства, що визначали виховуючий характер школи і побуту її учнів.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі і систематизації практики духовно-морального виховання учнів у різних типах шкіл зазначеного історичного періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборникъ постановленій по Министерству Народнаго Просвѣщенія в XIX ст. – С-Пб. : Тип. Императорской Академіи наукъ, 1864–1897. – Т. 2. – 1864. – Отд. 2. (1840–1855). – 1622 ст. ; Т. 3 (1855–1864). – 1865. – 1435 ст.
2. ДАСО, ф. 256, оп. 1, спр. 252, арк. 2-14.

3. ЦДІАК України, ф. 707, оп. 16, спр. 193, арк. 5.
4. Там само, оп. 18, спр. 17, арк. 32.
5. РГИА, ф. 733, оп. 50, д. 1191, л. 1, 21.
6. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 9480, арк. 32.
7. Куницын А. П. Изображение взаимной связи государственных сведений / Куницын А. П. – СПб. : Б. и., 1817. – 42 с.
8. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 812, спр. 9, арк. 26.

РЕЗЮМЕ

В. В. Ворожбит. Государственное направление целей и содержания духовно-нравственного воспитания учащихся средних заведений в конце 1840-х – 1864 гг.

В статье раскрыто государственное направление цели и содержания духовно-нравственного воспитания учащихся средних заведений. Проанализировано законодательство в сфере общего образования, выделены задачи охранной образовательной политики правительства в середине XIX столетия. Определены принципы духовно-нравственного воспитания. Указано, что в содержании воспитания ударение сделано на религиозных дисциплинах, словесность, среди форм использовались литературные беседы.

Ключевые слова: духовно-нравственное, воспитание, школа, принципы, учитель, правило, литературная беседа, Закон Божий.

SUMMARY

V. Vorozhbit. The state goal orientation and the content of spiritual and moral education of general education institutions students in the end of 1840–1864.

The article reveals. The author analyzed the legislation in the field of general education, emphasized the tasks of government protective education policy in the mid-nineteenth century. Also the author defined the principles of spiritual and moral education, noted that the emphasis in the education is made on religious subjects and language arts.

Key words: spiritual and moral, education, school, principles, teacher, rule, literary conversation, the Law of God.

УДК 378.011.3-051 (083.7): 94 (477)

Б. Год, Д. Кравченко

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ У ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ (1934–1958 рр.)

У статті визначено систему загальнопедагогічних та історико-педагогічних наукових підходів як комплексний засіб дослідження проблеми підготовки вчителя історії у педагогічних інститутах України у 1934–1958 рр.

Ключові слова: комплексний засіб концептуалізації проблеми дослідження, науковий підхід, професійна підготовка вчителя історії, 1934–1958 рр.

Постановка проблеми. Сьогодні підготовка вчителя історії для сучасної школи потребує насамперед оновлення традиційних ресурсів у процесі його фахового формування. Одним із таких ресурсів є вивчення генези